

АНТОНИО ПЕТКОВ
доктор по историски науки
petkov.antonio@yahoo.com

СТАТУСОТ НА ЕПАРХИИТЕ ОД ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ОД 1767 ГОДИНА ДО КРАЈОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Abstract. – The abolition of the Ohrid archdiocese in 1767 left lasting consequences for believers in its dioceses. The believers from the Ohrid archdiocese were imposed a religious quadruple power by the Patriarchate of Constantinople, the Bulgarian Exarchy, the Serbian Orthodox Church and the Albanian Orthodox Church. The imposed religious authority changed depending on the boundaries of administrative, territorial, political and state governance. All this led the believers from the Ohrid archdiocese, unlike the rest of the believers of local churches, to restore their Ohrid archdiocese much later due to social, political and less ecclesiastical reasons. Due to the inability to express their religiosity in their native language, their freedom for national maturation and determination was also limited.

Key words. – Patriarchate of Constantinople, Bulgarian Exarchy, Serbian Orthodox Church, Albanian Orthodox Church, Ohrid Archbishopric, religious authority.

ОДНОСОТ НА ЦАРИГРАДСКАТА ПАТРИЈАРШИЈА КОН ЕПАРХИИТЕ НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ПО 1767 ГОДИНА

Одлика на православните цркви е апостолското преемство и континуитет кои истите го имаат од самиот момент кога се основани, па се до ден денешен. Овој континуитет се следи и идентификува од страна на верниците кои се под јурисдикција на одредена помесна православна црква. Па така, верниците од Србија се идентификуваат и за своја матич-

на црква ја сметаат Пеќската патријаршија, обновена во Српската православна црква. Бугарските верници за своја матична црква ја сметаат Трновската патријаршија, преку возобновената Бугарска православна црква. Верниците кои живеат на територијата на денешна Македонија, за своја матична црква ја чувствуваат и ја имаат Охридската архиепископија, која е возобновена во лицето на Македонската православна црква.

Во одреден временски период, особено по воспоставувањето на османлиската власт и управување, епархиите на споменатите помесни цркви биле укинувани, но и добивале своја јурисдикција во зависност од границите на административното, територијалното, политичкото и државното владеење. Ова било својствено и за епархиите на Охридската архиепископија кои по укинувањето во 1767 година, во зависност од општествените и политички состојби се наоѓале под јурисдикција на различни помесни православни цркви. Најпрвин потпаднале под јурисдикција на Цариградската патријаршија и во епархиите биле поставени грчки митрополити и епископи. Новодојдените патријаршиски митрополити наместо црковно-словенскиот јазик кој дотогаш се употребувал во богослужбата и бил разбирлив за локалното население почнале да го употребуваат грчкиот јазик кои верниците не го разбирале.¹ Цариградската патријаршија со воспоставувањето на јурисдикцијата, на верниците во епархиите им наметнала црковни даноци кои биле поддржани од страна на османлискиот државен административен апарат кој примал дел од собраните средства.²

Верниците на Охридската архиепископија, по укинувањето започнале активност за возобновување на својата црква. Вакви активности имале и останатите верници од православните помесни цркви кои биле под јурисдикција на Цариградската патријаршија. Антипатријаршиска дејност е забележана кај српските, грчките, романските, бугарските и останатите верници и таа активност предизвикала создавање на автономија на Српската црква (1831), автокефалност на Грчката црква (1833), Романската црква (1864) и создавањето на Бугарската егзархија во 1870 година.³ Но, сепак и покрај тоа што антипатријаршиската активност била иста, верниците од Охридската архиепископија за разлика од останатите помесни цркви, поради општествени, политички и помалку црковни причини успеале многу подоцна да ја возобноват својата архие-

¹ Трајановски 1988, 43.

² Трајановски 1982, 16.

³ Трајановски 1988, 147.

пископија во лицето на Македонската православна црква. Обидите на верниците на укинатата Охридска архиепископија не престанале и биле манифестирани со испраќање на бројни молби и петиции упатени кон Високата порта и Руската амбасада во Цариград. Во нив се барало да биде исправена големата историска неправда која ја направил султанот Мустафа III (1757–1774), кој со помош на Цариградската патријаршија во 1767 година го направил укинувањето на Охридската архиепископија.⁴ Овде би го споменале името на Натанаил Кучевишки од село Кучевиште кој во 1851 година поднесувајќи ја својата дисертација во Киевската духовна Семинарија ја презентирал идејата за обновување на Охридската архиепископија како независна црква од Цариградската патријаршија. Од овој период е името на Константин Петкович од велешкото Башино Село, кој во 1853 година се застапувал Охридската архиепископија и Трновската патријаршија да ги имаат правата и привилегиите кои ги имале останатите православни цркви. Тој се залагал споменатите цркви да го застапуваат својот народ пред Високата порта како што Цариградската патријаршија го застапувала грчкиот. Исто така, во овој период активност имал и Партениј Зографски кој во 1858 година пишувал за славното минато на Охридската архиепископија. Значајни се и браќата Димитар и Константин Миладинови кои делувале за возобновување на Охридската архиепископија.⁵ Стремежите за возобновување на Охридската архиепископија продолжиле и по сто години од нејзиното неканонско укинување. Григор Прличев постојано во своите беседи говорел за возобновувањето на Охридската архиепископија. Во една своја беседа Прличев ги забележал следниве зборови: „Денеска на голем собор се собравме во заемното училиште и на адреса на Н. В. Величество зготвивме со сите градски, манастирски и стотици селски печати со многу илјади потписи, со триесет еснафски печати, секој еснаф потпишан да бараме да ни се возобнови Охридската архиепископија.“⁶ Сепак и покрај големите надежи и обиди верниците од Охридската архиепископија во овој период не успеале да ја возобноват својата матична црква.

⁴ Трајановски 2008, 45.

⁵ Трајановски 1988, 148.

⁶ Трајановски 2008, 46.

ОДНОСОТ НА БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА КОН ЕПАРХИИТЕ НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ПО 1870 ГОДИНА

Состојбата на самостојно владеење на Цариградската патријаршија со епархиите од Охридската архиепископија останала се до 1870 година кога била формирана Бугарската егзархија. Во составот на Бугарската егзархија влегле и дел од епархиите на Охридска архиепископија.⁷ Веднаш по своето формирање Бугарската егзархија покрај својот верски карактер добила и политичка форма. Егзархијата, истовремено со црковно-просветните белези пројавила и национално политички стремежи кои се манифестирале со претензии кон територијата во која се наоѓале епархиите на некогашната Охридска архиепископија.⁸ Всушност целокупната активност на Бугарската егзархија била насочена кон придобивање на верници од епархиите на некогашната Охридска архиепископија, кои биле патријаршиски приврзаници, а сега требало да станат егзархиски поддржувачи. Верниците биле ставени пред моментот да одберат дали ќе се приклучат на страната на Цариградската патријаршија и богослужбата да ја практикуваат на грчки во најголем број случаи неразбирлив за нив јазик или да бидат со Бугарската егзархија, која го употребувала црковно-словенското писмо кое го разбирале. На овој начин во епархиите од Охридската архиепископија се создало верско двовластие кое ги поделило дотогашните верниците на бугарски (егзархисти) и грчки (патријаршисти). Верниците од некогашната Охридска архиепископија кои се приклучиле кон Бугарската егзархија и станале нејзини приврзаници биле запишани во нуфузите како „Булгар-милет“ и биле именувани како „Бугари“. Оние пак верници кои се приклучиле кон Цариградската патријаршија според тогашното шеријатското право и милет-системот биле именувани како „Рум-милет“ и биле сметани како дел од грчки народ, односно „Грци“. Нуфузите претставувале финансиски книги во кои по име и презиме, вероисповед и занимање биле заведени лицата кои требало да плаќаат данок. Кнежевството Бугарија и Кралството Грција со нивните политики успеале во османлиските нуфуз-книги во графата за вероисповест под поимот „Рум-милет“ да ги запи-

⁷ Само Велешката епархија влегла во рамките на црковната власт на Бугарската егзархија со султанскиот берат од 1870. Врз основа на чл. 10 од истиот, е спроведено референдумско изјаснување (истилјам во 1872 г.) во Скопската (1872) и Охридската епархија (1874) со што и тие станале дел од црковната власт на Бугарската егзархија.

⁸ Трајановски 1982, 25.

шат верниците кои припаѓале на Цариградската патријаршија, односно „Булгар-милет“ за верниците кои биле припадници на Егзархијата. Меѓутоа, овие термини по неколку години постепено почнале да означуваат не само верска туку и национална припадност. На овој начин Бугарија и Грција поистоветувајќи ја верската припадност со националниот идентитет успеале верниците да ги прикажат како Грци и Бугари.⁹ Сепак и покрај тоа што верниците од укинатата Охридска архиепископија биле ставени под јурисдикција на Патријаршијата и Егзархијата, кај нив не престанал стремежот за возобновување на својата матична црква. Имено, непосредно пред формирањето на Егзархијата, верниците на укинатата Охридска архиепископија во континуитет низ годините барале нејзино возобновување. За ова сведочи една молба од 28 октомври 1867 година испратена со потписи и печати на верниците од Преспанско-охридската епархија. Молбата била упатена до Светиот Синод на Патријаршијата и во неа независно од барањата за обнова на Трновската патријаршија, како црква на верниците од Бугарија се барало возобновување на Охридската архиепископија како посебна институција.¹⁰ Сепак и покрај големите надежи и обиди верниците од Охридската архиепископија и во овој период не успеале да ја возобноват својата матична црква.

ОДНОСОТ НА СРПСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА КОН ЕПАРХИИТЕ НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ПО 1897 ГОДИНА

Кралството Србија согледувајќи ги придобивките кои Грција и Бугарија ги добиле од својата просветно-црковната дејност стекнати преку црковните организации како единствено средство за легална активност, започнало да го трасира својот пат за поставување на српски митрополити и преку нив да го шири своето национално влијание во тогашна османлиска Македонија. За оваа цел тогашниот претседател на Српската влада, Милутин Гарашанин во 1885 година го задолжил српскиот дипломатски пратеник во Цариград, Еврем Груиќ да започне преговори со патријархот Јоаким IV за поставување на српски митрополит во Скопската епархија. Во 1886 година Еврем Груиќ бил разрешен од

⁹ Тодоровски 1987, 78.

¹⁰ Трајановски 2008, 46.

функцијата пратеник, а на негово место бил поставен Стојан Новаковиќ кој ги продолжил преговорите со патријархот. Меѓутоа овие преговори немале никаков резултат бидејќи патријархот Јоаким IV заминал на лекување на островот Самос и таму починал. На местото на Јоаким IV бил избран патријархот Дионисиј V. Новиот патријарх бил расположен да го реализира барањето на Кралството Србија, но и тој набргу по доаѓањето на тронот починал. Повторно за српски пратеник во Цариград 1891 година бил испратен Еврем Груиќ, кој сега преговарал со новиот цариградски патријарх Неофит VIII.¹¹ Откако српската дипломатија во Цариград не успеала да го реши прашањето за поставување на српски митрополит во Скопје, српскиот крал Александар Обреновиќ во јули 1891 година заминал во Русија за да побара помош од рускиот цар Александар III. Веднаш по враќањето од Русија српскиот крал заминал во посета на австроунгарскиот цар Фрањо Јосиф од кого исто така побарал помош за решавање на владичкото прашање во Скопје. Во истата 1891 година српскиот крал Александар Обреновиќ во Париз го посетил и претседателот на Француската Република, Сади Карно, со кого разговарал за поставувањето на српски митрополит во Скопје.¹² Откако ја добил поддршката од земјите кои ги посетил, српскиот крал Александар Обреновиќ во јуни 1894 година заминал во Цариград кај патријархот Неофит и султанот Абдул Хамид II.

Аналогно на оваа црковно-дипломатска активност, Кралството Србија во 1897 година успеало да го постави српскиот архимандрит Фирмилијан за митрополит на Скопската епархија.¹³ Со самиот овој чин се пројавиле територијални аспирации кон епархиите од Охридската архиепископија.

Сепак и по ова црковно тровластие стремежот за возобновување на Охридската архиепископија и во овој период не престанал. За тоа сведочи едно писмо од јеромонахот Козма Пречистански од кичевското село Орланци напишано на 28 април 1891 година во кое на Теодосиј Голганов му ги пишува следниве зборови: „Очевидно е дека ние Македонците не можеме да дојдеме до израз од Бугарите. Тие се назначуваат за владици во Македонија, тие имаат главен збор во Егзархијата, тие самите се поставуваат за управници. Крајно време е да го кренеме својот глас, особено затоа што сме си имале своја Охридска архиепископија која

¹¹ Дучић 1896, 14.

¹² Боровић 1989, 113.

¹³ Слијепчевић 2003, 444.

незаконски ја укинаа Турците врз основа на интригите од Патријаршијата.“ Како одговор на писмото Теодосиј Гологанов на 5 мај 1891 година му ги напишал следниве зборови на Козма Пречистански: „И порано ти пишував за нашата иднина. Се радувам што и самиот си дошол до извесни заклучоци. Возобновувањето на Охридската архиепископија е единствен излез да дојдеме и ние Македонците до збор.“¹⁴

Обидите за возобновување на укинатата Охридска архиепископија, кај верниците продолжиле и во годините кои следеле. Па така, кон крајот на 1902 година во Русија било основано Македонското научно-литературно друштво на чело со Димитрија Чуповски. Друштвото меѓу другото се залагало и за возобновување на Охридската архиепископија како македонска православна црква. Друштвото на 12 ноември 1902 година до Руската влада упатило меморандум во кој се говорело за црквоното прашање во Македонија и се барало возобновување на Охридската архиепископија.¹⁵ Од овој период значаен е и еден дипломатски проект кој бил под покровителство на Русија и Австро-Унгарија и истиот предвидувал возобновување на Охридската архиепископија. Високата порта била убедена од полезноста за неа од возобновувањето на Охридската архиепископија, со што и тогашниот висок функционер во Османлиската Империја, Хилми Паша се ангажирал и пристапил кон подготовки за финализирање на проектот, сепак до негово целосно реализирање не дошло. Причината поради која овој проект пропаднал биле реакциите на Егзархијата, Бугарската влада, Патријаршијата, Грчката влада, како и останатите балкански земји кои не можеле да се помират со возобновување на Охридската архиепископија, бидејќи истите имале територијални аспирации кон нејзините епархии.¹⁶

Наспроти сите овие барања за возобновување на Охридската архиепископија продолжило црквоното тровластие во нејзините епархии. Имено, откако Кралството Србија ги утврдило своите позиции во Скопската епархија, продолжило со својата акција за воспоставување на црковна власт и поставување на српски митрополити во останатите епархии од Охридската архиепископија. Во 1910 година српскиот јеромонах Варнава (Росиќ) бил избран за нов архиепископ во Дебарско-велешката епархија. Со ова епархиите на Охридската архиепископија се нашле под црковно тровластие.

¹⁴ Трајановски 2008, 74.

¹⁵ Ibid, 110.

¹⁶ Ibid, 123.

Оваа состојба на црковно тровластие останала сè до Првата балканска војна која започнала на 8 октомври 1912 година. Во Првата балканска војна од една страна биле земјите од Балканскиот сојуз, Бугарија, Грција, Црна Гора и Србија кои војувале против Османлиската Империја. Веднаш по завршувањето на Првата балканска војна, на 16 јуни 1913 година започнала Втората балканска војна. Причините за Втората балканска војна ги иницирала Бугарија, која не била задоволна од територијалните придобивки кои согласно договорот со своите сојузници требало да ги добие по завршувањето на Првата балканска војна, а се однесувале на териториите на Македонија. Своето незадоволство Бугарија го изразила со напад на своите поранешни сојузници од Првата балканска војна кој бил насочен кон Србија и Грција и со самото тоа започнала Втората балканска војна.

Втората балканска војна завршила со потпишување на мировен договор во Букурешт 1913 година со кој на Кралството Србија му се овозможило да воспостави административна државна и верска управа во епархиите од вардарскиот дел на Охридската архиепископија. Српската влада му го доделила на дотогашниот Дебарско-велешки српски епископот Варнава, целокупното верско управување со епархиите од вардарскиот дел од некогашната Охридска архиепископија. Веднаш по воспоставувањето на својата управа, Српската влада направила преговори со Цариградската патријаршија за припојување на дел од епархиите од Охридската архиепископија кон Белградската митрополија и на тој начин сакала да направи возобновување на Пеќската патријаршија. Во преговорите било разговарано патријаршиските грчки митрополити кои останале во епархиите од Охридската архиепископија да се заменат со српски митрополити. Како компензација за отстапување на епархиите, патријаршиските грчки митрополити од Кралството Србија требало да добиваат доживотна пензија. Исто така, било преговарано на битолскиот патријаршиски митрополит да му бидат дадени 10.000 динари, а на дојранскиот, ресенскиот и дебарско-велешкиот да им се доделат по 6.000 динари. Освен ова било разговарано Кралството Србија да и исплаќа на Цариградската патријаршија годишна субвенција од 50.000 динари.¹⁷ Оваа состојба останала се до почетокот на Првата светска војна која започнала на 28 јули 1914, а завршила на 11 ноември 1918 година. Епархиите од Охридската архиепископија во есента 1915 година со влегувањето на Бугарија во Првата светска војна потпаднале под структурите на Егзархи-

¹⁷ Костадиновски 1995, 21.

јата која била возобновена на териториите кои биле под контрола на бугарската армија. Подоцна кон крајот на Првата светска војна епархиите од Охридската архиепископија во егејскиот и вардарскиот дел на Македонија се нашле под јурисдикција на Цариградската патријаршија. Додека пак дел од епархиите на Охридската архиепископија кои се наоѓале во пиринскиот дел од Македонија останале под јурисдикција на Егзархијата.

Наспроти сето ова стремежот за возобновување на Охридската архиепископија продолжил и бил актуелен и во овој период. Имено, во почетокот на Првата балканска војна, Македонците во Петроград испратиле два меморандума на 1 март и на 7 јули 1913 година до претставниците на големите сили кои учествувале на Мировната конференција во Лондон. Во вториот документ познат како Меморандум на Македонците до владите на балканските држави во точката четири се истакнати следниве зборови: „Во црковен однос е неопходно во Македонија да се воспостави древната Охридска автокефална црква, која ќе се наоѓа во канонско единство со другите православни цркви.¹⁸“ Но, сепак и покрај сите обиди за возобновување на својата Охридската архиепископија верниците не успеале во своите стремежи.

Еден месец по завршувањето на Првата светска војна на 1 декември 1918 година било формирано Кралството на Србите, Хрватите и Словенците (СХС) кое во 1929 година било преименувано во Кралство Југославија. Паралелно со новата државна конституирање на 18 декември 1918 година во Сремски Карловци се одржала конференција на сите православни архиереји кои во тој момент престојувале или дејствувале во Кралството на СХС, со цел да дојде до црковно обединување на православните цркви кои се нашле во границите на новата државна творба. Со новата состојба Српската православна црква ја презела улогата на обединител на сите цркви кои се нашле во политичките граници на новата држава на чело со српската династија Караѓорѓевиќ. На конференцијата во Сремски Карловци била донесена одлука сите црковни институции во Кралството на СХС да се обединат во автокефална Православна српска црква. Епархиите од некогашната Охридска архиепископија биле претставувани од дебарско-велешкиот епископ Варнава.

Наспроти ова, непосредно по завршување на Првата светска војна, од страна на верниците на укинатата Охридска архиепископија,

¹⁸ Трајановски 2008, 172.

биле испратени повеќе барања до земјите потписнички на Версајската мировна конференција во 1919 година.¹⁹

Сепак и покрај овие барања на 26 мај 1919 година Српската православна црква исплатила 1.500.000 златни франци на Цариградската патријаршија и ги купила епархиите од некогашната Охридска архиепископија кои се наоѓале во вардарскиот дел на Македонија. По завршувањето на Првата светска војна во периодот од 1919-1920 година епископот Варнава дејствувал како администратор во епархиите од некогашната Охридска архиепископија. На 17 ноември 1920 година епископот Варнава бил избран за скопски митрополит. На оваа должност останал сè до 12 април 1930 година кога бил избран за српски патријарх се до својата смрт 23 јули 1937 година. Откупените епархии од вардарскиот дел на Македонија останале под јурисдикција на Српската православна црква сè до почетокот на Втората светска војна.

ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ ОД МАКЕДОНИЈА ЗА ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Со почетокот на Втората светска војна епархиите на Охридската архиепископија, во вардарскиот дел на Македонија повторно се нашле поделени согласно состојбите кои биле условени од поделбата помеѓу учесниците во војната.

Втората светска војна започнала со нападот на Германија врз Полска на 1 септември 1939 година. Уште пред да биде донесено решението за напад на Кралска Југославија, германското врховно воено и политичко раководство изработило план за нејзино распарчување. Со овој план првенствено требало да се обезбедат германските воено-стратешки и економски интереси, а подоцна доаѓале придобивките на Италија и претензиите на Унгарија и Бугарија кон одредени територии и предели во Кралска Југославија.²⁰

На 20 април 1940 година министерот за надворешни работи на Италија, грофот Кано и министерот за надворешни работи на Третиот Рајх, Фон Рибентроп во Виена склучиле спогодба за поделба на Кралска Југославија. Со спогодбата била одредена и привремената демаркационна линија помеѓу италијанските и бугарските армии во вардарскиот дел

¹⁹ Ibid, 195.

²⁰ Тодоровски 1975, 1.

Македонија. Ова одредување на границата било од привремен карактер бидејќи конечната демаркациона линија била определена од посебна Бугарско-италијанска и Бугарско-германска комисија. Според оваа комисија, во поголема мера вардарскиот дел Македонија бил под управување на Бугарија, а нејзиниот западен дел со преспанските селата и градовите: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар и Струга бил под управа на Италија или поточно воената дивизија „Firenze”. Со ваквата поделеност на вардарскиот дел од Македонија воопшто не се согласувала тогашната Бугарска влада. Токму поради ова несогласување, Бугарската влада постојано го поставувала прашањето за промена на границата и барала западната страна од вардарскиот дел на Македонија кој се наоѓал под италијанска управа да ѝ припадне на Бугарија.²¹

Ова незадоволство било јавно изјавувано од страна на претседателот на тогашната Бугарска влада, Богдан Филов кој во септември 1941 година го изјавил следново: „Ние не сме задоволни со границата на Западна Македонија, ниту со ставот на Италија. Тие граници не одговараат историски, стратешки и стопански се неодржливи”. Во иста насока говорел и тогашниот министер за одбранана на Бугарија, генералот Теодосиј Даскалов давајќи ја следнава изјава: „Границата кон Италија не ја признаваме за конечна ниту некогаш ќе ја признаеме.”²² Истовремено, тогашниот бугарски цар Борис лично се зазел да го реши прашањето со границата и токму поради тоа во 1941 година неколку пати патувал во Берлин и Рим за да разговара со германските и италијанските државници. Во јули 1941 година голема бугарска делегација во чиј состав се наоѓале претседателот на Бугарската влада, Богдан Филов и министерот за надворешни работи Иван Попов со истата цел биле во посета на Рим. Делегацијата била примена лично од Бенито Мусолини и грофот Кано, каде биле водени разговори за проблемите со разграничувањето на териториите помеѓу Бугарија и Италија.²³

Истовремено и италијанската дипломатија пројавувала своја дипломатска активност која била поуспешна од бугарската. Имено, административното управување на западниот дел од Вардарска Македонија бил уреден со декретот на Бенито Мусолини од 17 мај 1941 година. Согласно овој декрет власта ја извршувале цивилни комесари именувани од врховната команда согласно „Законот за војна“ кој воедно го опре-

²¹ Тодоровски 1998, 9.

²² Тодоровски 1975, 9.

²³ Ibid, 10.

делувал и територијалното подрачје.²⁴ Седиштето на цивилниот комесар за целокупната територија на Западна Македонија се наоѓало во Призрен.

Овој период траел кратко бидејќи во јули 1941 година оваа територија со Декрет на италијанскиот кралски намесник Франческо Јакомони била анектирана кон Албанија.²⁵ На територијата која што порано била под италијанска управа и подоцна анектирана кон Албанија било формирано едно окружно начелство, префектура со седиште во Дебар, а подоцна во 1944 година била формирана уште една во Тетово. Префектурата била поделена на седум околиски начелства: Струшко, Гостиварско, Преспанско, Кичевско, Тетовско, Дебарско и Ростушко, а шест села од Охридско биле припоени кон околинското начелство во Подградец. Понатаму околинските начелства се делеле на градски и селски.²⁶

Во септември 1943 година откако Италија капитулирала, во Албанија била направена промена во уредувањето. Под покровителство на Германија, била направена промена на државните симболи и официјал-

²⁴ Ibid, п.

²⁵ Тодоровски 1975, 12.

²⁶ Тодоровски 1998, 22.

- Струшката потпрефектура ја сочинувале општините со седиште во селата: Мешевишта, Делогожди, Радолишта, Мислодежда, Белчишта, Слатино, Сливово, Вевчани, Нерези, Лабуништа се вкупно 13 општини.
- Преспанската префектура ја сочинувале општините: Царев Двор, Подмочани и Љубојно.
- Гостиварската префектура ја сочинувале општините со седиште во селата: Марово, Баница, Чајле, Врагчиште, Пожаране, Дебреше, Зубовце се вкупно 10 општини.
- Тетовската префектура ја сочинувале седиштата на општините: Палчиште, Непроштено, Шипковица, Стенче, Сенокос, Желино, Брвеница.
- Во Дебарската и Ростушката префектура влегувале: Баланци, Манастирец, Коџаџик, Долно Косоврасти, Галичник, Ростуша, Трница, Жировница, Лазарополе, Требиште и градската општина Дебар.²⁶
- Под Баланци влегувале селата: Баланци, Брошница, Горенци, Голем и Мал Папрадник, Кочишта, Житинане и Пареша.
- Под Манастирец спаѓале селата: Дренок, Модрич, Селце (Жупа), Брештани.
- Под Коџаџик спаѓале селата: Новак, Долгаш, Осолница, Проваленик, Евла и Долно Елевци.
- Под Косоврасти спаѓале селата: Долно и Горно Косоврасти, Горно и Долно Мелничани, Могорче, Гари, Осој и градската општина Дебар која била составена од градот Дебар и селата: Удово, Спас, Селокуќи, Коњаре, Сушица, Бомово, Рајчица, Елевци, Баниште, Хаме и Кривици.

ниот назив „Албанско Кралство“ бил преименуван во „Држава Албанија“. Покрај формалните промени новата Влада прогласила независност и ослободување на Албанија од италијанско владеење. Истовремено вонредниот пратеник на германското Министерство за надворешни работи, д-р Нојбахер на 24 септември 1943 година изјавил дека германскиот Рајх ја признава независноста на Албанија. На 23 октомври 1943 година бил избран регентски совет од четири лица, а подоцна советот го поставил Речеп Митровица за претседател на Владата.²⁷

БУГАРСКИТЕ ПРИВРЗАНИЦИ И НИВНАТА АКТИВНОСТ ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Покрај државната меѓународна дипломатска активност на Бугарската влада, евидентна била и дејноста на бугарските приврзаници во вардарскиот дел на Македонија кои преку основање на акциони комитети организирале логистичка поддршка за воспоставување на новата германска, бугарска и италијанска власт. Нивната цел била утврдување на бугарските позиции и гранични линии и барале западниот дел од Вардарска Македонија да припадне под бугарска управува. Во таа насока за да се регулираат односите со германските и италијанските власти, бугарските приврзаници во вардарскиот дел на Македонија со инструкции на Владата на Бугарија организирале акциони комитети. Комитетите имале за цел на новите власти да им овозможат поддршка за полесно воспоставување на административна управа, а подоцна административните и општествените институции да бидат управувани од страна на бугарските приврзаници.

Токму за оваа цел во Скопје бил формиран Централен комитет кој имал за задача да формира понатаму комитети по селата и градовите низ Вардарска Македонија.²⁸ Како што може да се види во самиот протокол на Централниот комитет на 13 април 1941 година во Скопје бил одржан првиот состанок на кои било решено да се направат средби со германските власти и истите да се придобијат со цел општинската административна управа да биде раководена од бугарски приврзаници. Ис-

²⁷ Тодоровски 1975, 20.

²⁸ Минчев 1995, 20.

товремено било решено за Велигденските празници да се соберат пари за подароци кои требало да бидат дадени на германските војници.²⁹

Во деловите на Вардарска Македонија кои што биле под управа на Бугарија, формирањето на комитетите одело лесно. Но, во западниот дел од Вардарска Македонија во градовите Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар и Струга кој бил под управа на Италија или поточно воената дивизија „Figenze“ формирањето на комитетите одело тешко. Основна причина за сето оваа било тоа што во овие градови албанските приврзаници имале формирано албански комитети. Имено, со почетокот на Втората светска војна во Призрен бил создаден албански комитет од страна на Бедри Пијани и Реджеп Митровица. Дејноста на овој комитет била насочена кон преземање на локалната власт во градовите на Косово и Метохија, како и деловите во западниот дел на Вардарска Македонија, Тетово, Гостивар, Дебар, Струга и Охрид. Всушност во овие споменати градови истовремено се создаваат албански, бугарски и српски комитети кои покажувале меѓусебна нетрпеливост. Антагонизмот бил последица на тоа што членовите на тие комитети биле албански, бугарски и српски приврзаници кои работеле за интересите на Албанија, Бугарија и Србија.³⁰

Посебно специфична била состојбата во Дебар, каде веднаш по капитулацијата на Кралска Југославија бил формиран албански комитет кој бил во постојан контакт со централниот комитет во Призрен и од таму добивал насоки.³¹ Во градовите кои се наоѓале под управа на Германија, германските власти со симпатии гледале на активноста на бугарските приврзаници при основањето на комитети. Но, градот Дебар се наоѓал под италијанска управа со што бугарските приврзаници и нивната активност за формирање на комитети не била одобрувана од страна на италијанските власти. Причината за ова била тоа што италијанските власти за разлика од германските биле наклонети кон албанските приврзаници и нивните комитети. Токму поради овие причини подготовките на бугарските приврзаници за основање на комитет добиваат карактер на нелегална дејност. Сепак и покрај овие услови на 24 април 1941 година е направен состанок на бугарските приврзаници во Дебар и за претседател на комитетот е избран свештеникот Спиро Личеновски. Според претседателот на Централниот комитет Васил Хаџикимов, комитетот во

²⁹ Ibid, 89.

³⁰ Ibid, 32.

³¹ Ibid, 36.

Дебар тешко можел да развие било каква дејност бидејќи можел да делува само нелегално. Но, според него целта на акционите комитети не била да се развиваат нелегална дејност туку кревање и активирање на целокупното население и народ. Сепак комитетот во Дебар се формирал и во него се нашле лица кои биле бугарски приврзаници.³²

Во протоколот за создавање на акционен комитет било забележано дека на 24 април 1941 година за претседател на акциониот комитет во Дебар бил избран икономот, свештеникот Спирос Личеновски. Веднаш потоа на 26 април 1941 година претседателот на акциониот комитет во Дебар, Спирос Личеновски го известил претседателот на Централниот комитет во Скопје со следниве зборови: „Почитуван претседател ве известувам дека господинот Павел Трајков ќе пренесе усни сведоштва за состојбата на бугарскиот народ овде, како и за сето она што се однесува на севкупниот национален и бугарски карактер“. На крајот од ова известување претседателот на акциониот комитет во Дебар, Спирос Личеновски побарал како советници во акциониот комитет да влезат лицата Д-р Кирил Стефанов и Јаков Кунев. Во акциониот комитет членувал и свештеникот Русе Тасев кој бил свештеник во градот Дебар.³³ Подоцна спомнатите свештеници и членови на акциониот комитет во Дебар ќе станат приврзаници и ќе бидат под јурисдикција на Албанската православна црква.

ЕПАРХИИТЕ ОД ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ВО ЗАПАДНИОТ ДЕЛ НА ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА ПОД УПРАВА НА АЛБАНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ВО ПЕРИОДОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Бугарските власти согледувајќи ја неможноста од легална дејност на акционите комитети во териториите од западниот дел на Вардарска Македонија и заклучувајќи дека истите се наоѓале под управа на Албанија и Италија својата активност продолжиле да ја спроведуваат преку црковните институции. Всушност, црковните институции нуделе единствена можност која бугарските власти и приврзаници ја имале, за да можат да го задржат своето влијание и да дејствуваат во насока на своите бугарски интереси во овие предели.

³² Ibid, 37.

³³ Ibid, 104.

Токму поради ова претседателот на акциониот комитет во Дебар, свештеникот Спиро Личеновски и членот свештеникот Русе Тасев ќе станат архиерејски намесници во самиот град како претставници на Бугарската црква. Но, подоцна ќе преминат и ќе ја признаат јурисдикцијата на Албанската православна црква. Всушност овие лица ќе бидат основачите и носителите на Албанската православна црква во западниот дел на Вардарска Македонија. Имено, Албанската православна црква во Вардарска Македонија својата јурисдикција ја воспоставува преку свештениците кои биле бугарски приврзаници и кои согледале дека своето влијание можат да го задржат единствено преку црковните институции.

Со писмо од 11 ноември 1941 година архиерејскиот намесник, а воедно и претседател на споменатиот акционен комитет во Дебар, свештеникот Спиро Личеновски се обратил до архиепископот на Албанската православна црква, Христофор со следниве зборови: „Ваше Блаженство, јас потпишаниот прота Спиро Личеновски архиерејски намесник на Албанската православна црква во Дебар, имам чест да ве замолам вас од мое име како и од целиот бугарски клир од Дебар и Струга за следново: „Иако поминаа повеќе од шест месеци од среќниот ден кога нашите епархии повторно се соединија со албанска територија, ние клирот од овие области се уште немаме исплата на нашите плати за изминатите шест месеци, освен еден мал дел. Затоа ве замолуваме да имате милост и да делувате до надлежните институции да ни бидат исплатени средствата. Истовремено имаме чест да ве известиме дека ние сме и секогаш ќе бидеме лојални на Неговото Височество нашиот Крал Виктор Емануел III како и на Фашистичкиот режим кој е воспоставен во нашата татковина. Ги почитуваме сите наредби на Владата и на Албанската православна црква. Ќе го споменуваме името на кралот на литургијата и на сите верски обреди, како и името на архиепископот Христофор. Се надеваме дека ќе ја земете во предвид нашата молба. Прота Спиро Личеновски архиерејски намесник на Албанската православна црква во Дебар.³⁴“ Од самото писмо може да се забележи дека приврзаниците на бугарската црква во Дебар, истовремено и претставници на бугарскиот акционен комитет, уште во јуни 1941 година ја прифатиле јурисдикцијата на Албанската православна црква и фашистичката власт, но сепак и покрај тоа имале проблем со исплатата на платите. Проблемот со плати за свеш-

³⁴ Државен архив на Република Северна Македонија (ДАРСМ), фонд: Православна афтокефална црква на Албанија (ПАЦА), Архијереско намесништво-Дебар (АНД), кут. 1, а.е. 14, 5, Писмо од 11 ноември 1941 година.

тениците бил константен проблем за архиепископот Христофор и истиот барал начин како да го реши. Токму поради ова на 28 април 1942 година архиепископот Христофор се обратил до архиерејските намесници со следниве зборови: „Сите оние свештеници кои се под албанска јурисдикција и се обратија до мене со барање за определување на нивните плати им препорачувам да се обратат паралелно и до Министерството за финансии во Албанија. Ова е потребно бидејќи сметам дека преку нив многу полесно ќе го добиете она што го барате.“³⁵

Аналогно на ова архиерејскиот намесник на Албанската православна црква во Дебар и претседател на бугарскиот акционен комитет, Спиро Личеновски се обратил со телеграма до кралскиот претставник на Италија во Албанија, Франческо Јакомони. Во телеграмата му се обратил со следниве зборови: „Срдечно ве замолуваме за исплата на платите за последните шест месеци за православните клирици од Дебар и Струга кои му се верни на кралот и на нашиот архиепископ Христофор.“³⁶ За да се утврди за колкава бројка на свештеници се работи претседателот на Општина Дебар, Шемси Хатиби им испратил на имамите и свештениците во Дебар копија од статистички образец, модел во кои требало да се внесат податоци за нивната бројност. Информациите требало да ги впишат во колоните од самиот образец и истиот требало да го пополнат најдоцна до 26 октомври 1941 година.³⁷

Конечно проблемот со платите бил решен на 5 декември 1942 година. Имено, архиепископот Христофор му ги испратил платите на архиерејскиот намесник во Дебар, Русе Тасе согласно листата на свештеници која претходно му била испратена. Вкупната сума која била исплатена за плати изнесувала 1071 тогашни албански франци.³⁸

Освен за платите архиерејските намесници и претставници на бугарските акциони комитети се обраќале до раководството на Албанската православна црква и за барања кои се однесувале на пензии од починати свештеници. Имено, на 30 ноември 1942 година архиерејскиот намесник и претставник на бугарскиот акционен комитет од Дебар, Русе Тасе го известил раководството на Албанската православна црква во Тирана дека селскиот поп од село Тресонче, Ѓорѓи Стерјо на 6 ноември 1942 година бил убиен од страна на одредена група на разбојници. Нас-

³⁵ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 24, Писмо од 28 април 1942.

³⁶ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 55, Телеграма од 1942 година.

³⁷ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 14, 1, Акт од 18 октомври 1941 година.

³⁸ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 31, Акт од 5 декември 1942 година.

танот се случил додека попот одел кон гробиштата за да изврши моли-тва за починатите. Разбојниците го пресретнале и му побарале одредена сума на пари, а потоа го убиле. Поради овие причини, архиепископскиот на-месник Русе Тасе, барал од раководството на Албанската православна црква да биде одредена пензија на семејството на убиениот свештеник со образложение дека исиот бил убиен додека ги извршувал своите ра-ботни обврски.³⁹

За да се регулираат работите со платите на верските заедници и за да има приходи од истите, Одделот за финансии на перфектурата Де-бар раководена од Абдула Изети на 26 мај 1942 година испратил барање до претставниците на исламската и христијанската заедница. Своето ба-рање тој го темелел на член 324 од југословенскиот Закон за државните даноци кој бил преземен и бил на сила и покрај тоа што формално-прав-но Кралска Југославија не постоела и се работело за сосема нова државна управа. Со членот од овој закон се предвидувало свештениците за секое венчавање и развод да наплаќаат и одредена сума која требало подоцна да ја уплатат во државната каса на име данок. Но, според раководителот на Одделот за финансии, свештениците и имамите воопшто не вршеле уплата на парични средства во државната каса. Токму поради ова им се наложило на сите имами и свештеници целокупната сума на пари која ја должеле, да ја уплатат во државната каса и за истата да издадат потврда. Истовремено, на свештениците и на имамите им било наложено на секој 3 месеци да испраќаат список со кој ќе се потврдува дека се врши уп-лата. Уплатата требало да се врши во франци, а курсот бил 100 динари и во против вредност од 6,08 франци.⁴⁰

Наспроти тоа што тогашните власти барале од верските заедни-ци да вршат уплата на пари во државната каса, сепак од нивна страна постоела и еден вид грижа за верските заедници и објекти. Имено, на 24 јули 1942 година албанскиот архиепископ Христофор упатил писмо до архиепископските намесници во Дебар, Гостивар, Кичево, Тетово, Струга и Преспа. Писмото се однесувало на оштетените црковни објекти и цркви кои настрадале за време на битките за освојување на споменатите тери-торији. Италијанските власти за оштета и проценка на овие штети фор-мирале посебна комисија со претседател. Архиепископот Христофор имал состанок со претседателот на оваа комисија и за исходот ги извес-тил архиепископските намесници со следниве зборови: „На состанокот кој

³⁹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 33, Писмо од 30 ноември 1942 година.

⁴⁰ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 47, Писмо од 26 мај 1942 година.

го имав со претседателот Берарди се прифати нашиот предлог со барања за обештетување на црквите и црковните имоти кои беа оштетени од војувањето. Договорено е молбите за обештетување да се испратат поединечно. Секој свештеник посебно за секој имот да испрати посебна молба.⁴¹ Во писмото меѓу другото од страна на архиепископот Христофор биле напишани следниве зборови: „На состанокот им објаснивме дека покрај оштетениот имот на парохијата се оштетени и луѓето кои всушност и живееја во тие објекти. Молби за оштета можат да испратат клисарите и лицата кои се грижат за црковните објекти, како и претседателите на црковните одбори. Што се однесува до штетите кои се однесуваат на митрополитските објекти, молбите за нив треба да ги испратат архиерејските намесници на црквите. Ви се наложува во рок од еден месец да испратите до Комисијата за штети за секој оштетен објект посебно по една молба, а потоа од истата да испратите до мене по една копија. Потоа компетентните работници да направат увид. Лицата кои ќе ги испратат молбите треба да ги дадат сите потребни објаснувања.“⁴²

Архиерејскиот намесник и претседател на бугарскиот комитет во Дебар, Спирос Личеновски веднаш по прифаќањето на јурисдикцијата се обратил до Албанскиот архиепископ Христофор со еден извештај во кој може да се забележи антагонизам помеѓу него и поранешните свештеници во епархијата кои биле српски приврзаници и претставници на претходната српска црковна власт. Овие свештеници и покрај промената на власта останале во епархијата и не заминале за Србија. Во тој контекст тој на 1 јануари 1942 година испратил извештај до архиепископот на Албанската православна црква во Тирана со следнава содржина: „Согласно вашата наредба која ми ја дадовте во писмото под број 446 од 11 ноември 1941 година имам чест да го составам следниов реферат:

1. Во дебарското архиерејско намесништво има осум парохии од кој само Селечката е испразнета и затоа молам овде да биде ракоположен Милан Новак од Модриќ. Останатите парохии се пополнети и нема потреба од други свештеници.

2. Во регионот на Галичник има шест парохии од кои пет се пополнети. Единствена празна парохија е Беличката. Жителите на Галичник бараа нов свештеник на местото на досегашниот Радојица Поповиќ кој е од Црна Гора и води друга политика. Истиот не ве споменува вас во

⁴¹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 51, Писмо од 24 јули 1942 година.

⁴² Ibid, 51.

црква. Затоа предлагам на негово место еден вреден и марлив човек по име Атанас Тасе, кој е брат на свештеникот Русе Тасе.

3. Во Лазарополе има 300 домови и само еден свештеник Стамат Михаили кој не сака да го прими новиот свештеник Серафим. Овој свештеник не се однесува добро, јавно пие и мрси по кафеаните.

4. Во Тетово во самиот град има пет парохии и дополнително уште две селски парохии. Свештеници во Тетово кои не сакаат да ги примаат вашите наредби се Мирко Рогановиќ од Црна Гора, Русе Апостоловиќ од Куманово и Аристон Поповиќ од Сурдулица. Сите тројца не се од оваа земја, туку туѓинци кој велат: „Ние имаме свој српски владика во Призрен, не ни требаат наредбите на прота Спиро и на Неговото Преосвештенство Христофор. Ние примаме плата од Србија“. На местото на овие свештеници треба да се постават други кои ќе го задоволат народот.

5. Во Гостивар има седум парохии од кои пет се пополнети, а две се празни. Во Тетово и Гостивар архиерејските намесници не сакаа да ми дадат податоци за парохииите и сето ова сам го собрав од распрашувања. Архиерејскиот намесник Видоје Крстиќ кој е Црногорец не сакаше да ме прими во канцеларијата.

6. Кичевскиот архиерејски намесник Миливоје Поповиќ зошто седи во Кичево и ја прима својата плата од Србија? Исто и свештениците во Гостивар и Тетово? Во парохиијата во Кичево е поставен свештеникот Јанакије Цветковиќ, но тој човек парохјаните не го сакаат. Собрав податоци дека тој свештеник за тој народ не е корисен. Гласот на народот е волјата Божја. Да не дозволиме тој народ да се разгневи и на тој начин да станеме одговорни пред Црквата.

7. Свештениците ја немаат примено својата плата со исклучок на одредени кои имаат примено пари само за месец или два. Фашистичките власти по силата на законот го собираат брачниот данок, а во него православниот народ го плаќа и патријаршискиот разрез кој исклучиво служи за свештенички плати.⁴³

Всушност овој антагонизам помеѓу српските и бугарските приврзаници и свештеници започнал уште на самиот почеток на Втората светска војна. За ова сведочи едно писмо од 21 јули 1941 година пишувано од архиерејскиот намесник во Тетово до тогашниот бугарски митрополитот Софрониј кој управувал со Скопската и Велешката епархија. Во документот архиерејскиот намесник го известува митрополитот Софро-

⁴³ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 15, Извештај од 1 јануари 1942 година.

ниј дека на бугарските свештеници кои служеле во црквата Свети Кирил и Методиј во Тетово, во рок од еден ден, императивно им било кажано да го напуштат градот. Причината за сето ова според архиерејскиот намесник било тоа што свештениците на литургијата го споменуваале бугарскиот цар и носеле бугарски свештенички капи. Понатаму во писмото архиерејскиот намесник напишал: „Сето ова се случи поради поранешниот српски архиерејски намесник кој до пред 20 дена престојуваше во Белград, но сега повторно се врати во градот Тетово и побарал повторно нему да му се врати владеењето со црквата и енориите. Нашите свештеници се спротивставиле на ова негово барање бидејќи од мене немале добиено за сето ова никаква дозвола. Поради ова тој со омраза заминал кај командата на италијанската воена власт и ги наклеветил нашите свештеници, а како последица на тоа истите се избркани од градот Тетово, кој е нивен роден град. Прашуваат дали да ги предадат клучевите од храмот или да ја заклучат црквата. Ве молам за ваша брза наредба како да се постапи во конкретниот случај.“⁴⁴

На 23 јули 1941 година од Скопската митрополија до архиерејскиот намесник во Тетово, во врска со овој случај стигнале следниве насоки: „Ви соопштуваме дека многу поразумно ќе биде изгонетите бугарски свештеници од Тетово да ги предадат клучевите од црквата, бидејќи во спротивен случај не е исклучена можноста вратите на храмот да бидат искршени, а тоа воопшто не би било пожелно. Во меѓувреме ќе почекаме конечно решавање на прашањето за нашите територии и повторно ќе си ги повратиме нашите права.“⁴⁵

Всушност, Бугарската митрополија во Скопје, знаејќи дека нема можност да управува со територијата на градот Тетово кој се наоѓал под италијанска и албанска управа уште на 5 јули 1941 година на архиерејскиот намесник во Тетово му ја дала следнава насока: „Поради настанатата состојба и причина што туѓите власти во чиј што раце се наоѓа градот Тетово не ве оставаат да живеете во него, ви даваме разрешување, Канцеларијата на Архиепископското намесништво да ја пренесете во село Лешок, Тетовско. Исто така, ви соопштуваме дека вие од таму ќе ја управувате Тетовската духовна област, ќе ги исполнувате сите ваши функции и ќе се грижите за доверената околија.“⁴⁶

⁴⁴ ДАРСМ., ф. Света скопска митрополија (ССМ), кут. 5/1941, а.е. 47, Писмо од 21 јули 1941 година.

⁴⁵ ДАРСМ., ф. ССМ, кут. 5/1941, а.е. 47, Писмо од 23 јули 1941 година.

⁴⁶ ДАРСМ., ф. ССМ, кут. 5/1941, а.е. 47, Акт од 5 јули 1941 година.

Тогашните актуелни власти се грижеле и за богослужбените потреби на црквите. Сето ова одело преку Министерството за финансии. Имено, на 18 ноември 1941 година комесарот за исхрана Виченцо Роко со одобрение на Одделот за финансии на Трговската комора на Елбасан дале овластување на Албанската православна црква. Со ова овластување му се одобрило на архиеерејскиот намесник Спиро Личеновски да купи од пазарот во Елбасан 50 литри зејтин за потребите на црквата во Дебар.⁴⁷ По добиеното одобрение на 20 ноември 1941 година архиепископот на Албанската православна црква Христофор, му го испратил на архиеерејскиот намесник Спиро Личеновски овластувањето од Комесаријатот за исхрана, со кое го овластил за потребите на црквата во Дебар да купи од пазарот во Елбасан 50 литри масло.⁴⁸

Всушност целокупното финансирање на верските заедници одело преку тогашното Министерство за финансии. Ова го дознаваме од барањето кое на 16 декември 1942 година го испратил управителот на префектурата на Албанското кралство во Река, Сами Тершана. Во барањето упатено до Дебарската митрополија согласно тогашниот член 391 од Законот за економија побарал да му биде испратен список од сите свештеници кои биле под јурисдикција на Албанската православна црква.⁴⁹

Соработката на верските заедници се одвивала и со Министерството за здравство. Ова го гледаме од барањето упатено на 3 јануари 1942 од управителот на Дебар, Шемси Хатиби, кој до сите свештеници и имами го упатил следново барање: „Врз база на барањето на Министерството за здравство ве молиме да имате разбирање и добрина да ни доставите список на родени и починати лица во 1941 година. Списокот да се изработи во рок од 3 дена откако ќе го добиете ова известување.“⁵⁰

Тогашните свештеници кои претходно биле под јурисдикција на Бугарската црква и кои подоцна ја признале управата на Албанската православна црква целосно се вклучиле во општествените настани организирани од страна на албанските власти. Имено, на 27 ноември 1941 година управителот на Дебар, Ламби Георѓе упатил до сите претставници на православните цркви во префектурата, покана и копија од програмата која се однесувала на прославата на 29 годишнината од националната независност на Албанија (28.11.1912-28.11.1941).⁵¹

⁴⁷ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 14, 7, Акт од 18 ноември 1941 година.

⁴⁸ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е 14, 8, Акт од 20 ноември 1941 година.

⁴⁹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 32, Акт од 16 декември 1942 година.

⁵⁰ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е 21, 37, Акт од 3 јануари 1942 година.

⁵¹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 14, 4, Покана од 27 ноември 1941 година.

Програмата по повод 29 години од националната независност на Албанија која требало да се одржи на 28 ноември 1941 година ги предвидувала следниве содржини:

Пред пладне, во првите утрински часови на 28 ноември 1941 година било предвидено сите институции и останатите куќи во градот да бидат покриени со албански знамиња и украси. Исто така, постоела наредба сите дуќани да бидат затворени и да не работат, освен гостилниците, кафетериите, слаткарниците и фурните.

Во 9 часот и 30 минути народот заедно со сите цивилни и воени авторитети, сите вработени, вклучително и учениците требало да се соберат кај општинската зграда, а потоа да се упатат во џамијата и црквата Света Петка и да присуствуваат на молитва. По завршувањето на молитвата во 10 часот и 30 минути било предвидено народот да замине во Општината каде што се читал посебен говор по повод празникот, а потоа следел коктел. Кон попладневните часови во училишната сала била предвидена изведба на претстава од страна на учениците кои учеле во основните училишта.⁵²

На 27 февруари 1942 година огранокот на Албанската фашистичка партија во Дебар испратил покана до архиеерејскиот намесник во Дебар, прота Спиро Личеновски. Поканата била потпишана од страна на федералниот инспектор Ди Туллио Доменико. Во истата било наведена следнава содржина: „Имаме чест да ве поканиме на организираниот училишен ручек приреден за 150 сиромашни деца од основните училишта. Ручекот ќе биде утре, сабота во 12 часот во ресторанот на Општината, на улицата Виктор Емануел, во близина на дуќанот на Димитри Вело.⁵³“

Федералниот инспекторот Ди Туллио во името на Албанската фашистичка партија, огранок Дебар на 7 март 1942 година испратил покана до архиеерејскиот намесник на Дебар, прота Спиро Личеновски. Во поканата било наведено следново: „Ве покануваме да не почестите со вашето присуство утре, недела 8 март во 11 часот во салата на нашата федерација каде ќе се делат пакетчиња како награда од Дуче.⁵⁴“

Сепак и покрај соработката помеѓу црковните институции и властите постоеле исклучоци на непочитување на наредбите од страна на одредени свештеници. Имено, уште на 11 ноември со акт под број 447 од 1941 година, архиепископот Христофор од име на раководството на

⁵² ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 14, 9, Програма од 28 ноември 1941 година.

⁵³ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 4, Покана од 27 февруари 1942 година.

⁵⁴ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 64, 5, Покана од 7 март 1942 година.

Синодот на Албанската православна црква испратил наредба до архиепископскиот намесник во Дебар, Спиро Личеновски да им нареди на сите свештеници кои се под негова јурисдикција за време на литургијата и останатите верски обреди да го споменуваат албанскиот крал Виктор Емануел, кралицата Јелена⁵⁵ и нивниот наследник Умберто Савојски, како и Владите на Албанија и Италија. Во истата наредба задолжително било наредено да се споменува на литургијата и архиепископот на Албанската православна црква, Христофор.⁵⁶ Но, и покрај наредбата за споменување на властите за време на верските обреди, сепак во одредени места оваа наредба не се почитувала. Имено, во јануари 1942 година управителот на Албанската општина во Дебар, Ламби Ѓорѓе се обратил до црковната управа во Галичник со информација дека тамошниот свештеник на верските молитви кои ги правел во црквата не ги споменувал имињата на албанскиот крал, албанскиот архиепископ и Албанската влада. Ваквото однесување според управителот Ламби Ѓеорѓи било разбрано како противење кон власта и замолил да бидат преземени мерки со кои во иднина ваквите постапки да не бидат толерирани.⁵⁷

Сепак и покрај оваа наредба дел од свештениците не ја почитувале наредбата на архиепископот Христофор. Токму поради ова архиепископскиот намесник Спиро Личеновски на 22 јануари 1942 година од име на Албанската православна црква испратил второ писмо до свештениците во дебарското намесништво. Во писмото тој го напишал следново: „По

⁵⁵ Јелена Савојска е црногорска принцеза, ќерка на кнезот на Црна Гора, Никола Петровиќ Његош (1841–1921). Своето образование го стекнала во Русија. На приемот по повод венчавањето на рускиот цар Николај II го запознала италијанскиот принц Виктор Емануел. Во 1896 година стапува во брак со принцот Виктор Емануел. На денот на венчавката го отфрлила вероисповеданието на Православната Источна Црква и продолжила својата вера да ја исповеда согласно учењето на Римската Западна Црква. Всушност на литургијата православните свештеници требало да споменуваат личности кои својата вера ја исповедаат согласно учењето на Римската Западна Црква. Од вкупно пет деца кои ги имале Виктор Емануел и Јелена Савојска, значајна е биографијата на нивната ќерка Јована Савојска (1907–2000). Имено, Јована Савојска е сопруга на бугарскиот цар Борис III (1918–1943) кој е син на бугарскиот цар Фердинанд I. Всушност во периодот на Втората светска војна до август 1943 година, Јована Савојска, ќерката на Виктор Емануел и Јелена Савојска, владеела со Бугарија како сопруга на бугарскиот цар Борис III. Од бракот на Јована Савојска и Борис III се раѓа нивниот син Симеон II Сакскобургготски кој по Втората светска војна емигрирал во Египет и живеел кај својот дедо Виктор Емануел. Во периодот од 2001 до 2005 година Симеон II Сакскобургготски е премиер на Бугарија.

⁵⁶ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 14, 6, Акт од 11 ноември 1941 година.

⁵⁷ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 16, Писмо од јануари 1942 година.

втор пат ви пишувам и ве известувам согласно писмото под број 447 од 11 ноември 1941 година на албанскиот архиепископ со кое сум поставен за архиерејски намесник и вие потпаѓате под ова намесништво. Многу свештеници не ја исполнуваат оваа наредба затоа сега повторно ви кажувам да ги споменувате горе споменатите лица во секоја служба. Оние кои ќе се противат на оваа наредба да знаат дека ќе бидат казнети. Во рок од три дена секој свештеник да ми одговори дали го примил ова писмо. Архиерејски намесник протојереј Спирос Личеновски.^{58а}

Почитувањето од страна на свештениците кон архиепископот Христофор подоцна се зголемило и целокупната активност на свештениците морала да биде одобрена од негова страна. Имено на 23 февруари 1942 година архиерејскиот намесник од Струга, Синесиј упатил барање пишувано на албански јазик до настојателството на Бигорскиот манастир во Дебар. Барањето е заведено како испратен акт од Албанската православна црква, архиерејско намесништво Струга до управата на манастирот Свети Јован Бигорски. Во барањето е наведено следново: „Со дозвола на архиепископот на Албанската православна црква Христофор имаме чест да побараме да го испратиме на пракса во манастирот, свештеникот Теофило Наумов од селото Лешане, перфектура, Струга. Истиот треба да остане 30 дена на пракса, затоа и го замолуваме настојателството на манастирот да го прими. Трошоците за неговиот престој ќе бидат на сметка на манастирот, но напоменуваме дека истите не се големи. По завршувањето на праксата ве молиме да не известите колку дена бил на пракса, какво било неговото однесување и дали е постигнат некаков успех.^{59а} На крајот од овој документ кој е пишуван на албански јазик е потпишан архиерејскиот намесник од Струга, Синесиј. Подоцна по завршувањето на праксата повторно било побарано отец Теофило да се врати во својата парохија. На 14 март 1942 година архиерејскиот намесник од Струга, Синесиј упатил барање до настојателството на Бигорскиот манастир во Дебар. Барањето е заведено како испратен акт од Албанската православна црква, архиерејско намесништво Струга до управата на манастирот Свети Јован Бигорски. Во барањето било наведено следново: „Отецот Теофило кој се наоѓа на пракса во вашиот манастир треба еден ден пред Лазарева Сабота, да се врати во својата матична парохија. Поради тоа го молиме раководството на манастирот два дена пред Лазарева Сабота да го пуштат тој да замине во својата парохија.^{60а}

⁵⁸ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 17, Писмо од 22 јануари 1942 година.

⁵⁹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 40, Акт од 23 февруари 1942 година.

⁶⁰ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 43, Акт од 14 март 1942 година.

Комуникацијата помеѓу албанскиот архиепископ Христофор и свештениците кои претходно биле под јурисдикција на Бугарската црква, а сега ја признавале Албанската црква се одвивала на албански јазик. Имено на 21 април 1942 година албанскиот архиепископ Христофор им се обратил на свештениците од Дебар, Струга, Кичево, Тетово и Гостивар со следниве зборови: „Земајќи го во предвид фактот дека во целото раководство на Албанската црква не постои соодветен преведувач на албански јазик ви наредувам секоја комуникација со нас да ја одржувате на албански јазик. Исто така, им се наредува на лаиците нам да ни се обраќаат преку вас свештениците.“⁶¹

Во контекст на ова е и еден друг акт на архиепископот Христофор преку кое на 21 април 1942 година го информирал архиерејскиот намесник Спиро Личеновски дека Министерството за образование на Албанија побарало од нив да дадат соодветно лице, свештеник или мирјанин кој добро го познавал албанскиот јазик. Ова лице требало да биде назначено за вероучител во Дебар, а неговата платата била определена на сума од 150 франци⁶². Карактеристично е тоа што членот на акционистот комитет Русе Тасе, свештеник од црквата Света Петка во Дебар кој бил бугарски приврзаник, преку молба до албанскиот архиепископ Христофор се понудил да биде вероучител на албански јазик. Тој на 13 април 1942 година, упатил молба до албанскиот архиепископ Христофор со следнава содржина: „Бидејќи убаво го зборувам албанскиот јазик имам голема желба да ги учам децата од нашиот град и да им ја пренесам Христовата вера на нивниот албански мајчин јазик. Токму затоа ве замолувам да ме назначите за вероучител на православната вера во Дебар“⁶³.

Епархиите од Охридската архиепископија во западниот дел од Вардарска Македонија со посредство на бугарските приврзаници остануваат под јурисдикција на Албанската православна црква се до 1943 година. Имено на 8 септември Италија капитулирала со што во Западна Македонија се создала слободна територија која се протегала од Гостиварско на север, до Ботун на југ и од Дебар на запад се до бугарската зона на разграничување на исток.⁶⁴ На оваа слободна територија македонското свештенство активно се вклучило во Народноослободителната борба (НОБ) и се залагало за адекватно решавање на македонското црковно

⁶¹ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 21. Акт од 21 април 1942 година.

⁶² ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 21, 23. Акт од 21 април 1942 година.

⁶³ ДАРСМ., ф. ПАЦА/АНД, кут. 1, а.е. 26, 46. Молба од 13 април 1942 година.

⁶⁴ Илиевски 2011, 21.

прашање преку возобновување на својата Охридска архиепископија.⁶⁵ Аналогно на ова на 11 октомври 1943 година, во Дебарца, од страна на Главниот штаб на НОБ била донесена одлука за формирање на верско поверенство кое било надлежно за црковната проблематика во Македонија. За верски референт бил назначен свештеникот Вељо Манчевски од село Брошница, Дебарско.⁶⁶ Веднаш по стапувањето на својата должност верскиот референт Манчевски испратил циркуларно писмо во кое истакнал дека името на архиепископот Христофор нема да се споменува на ектениите бидејќи се наоѓал надвор од слободната територија. Наспроти ова свештениците добиле насока да споменуваат во ектениите само православни архиепископи и епископи без да кажуваат имиња. Во втората половина на месец октомври 1943 во присуство на единаесет свештеници во куќата на свештеникот Јонче Николоски во селото Издеглавје се одржало првото свештеничко собрание. Главна точка на дневен ред било организирање на црковно-административната власт на слободната територија, односно формирање на архиерејско намесништво. За архиерејски намесник бил избран свештеникот Антим Поповски од село Слатина.⁶⁷ Главната дејност на Верското поверенство била да се занимава со црковното прашање во Македонија кое водело кон возобновување на Охридската архиепископија како Македонска православна црква.⁶⁸

Но, за жал сите овие стремежи за возобновување на Охридската архиепископија се пресретнати од политичката и воената состојба која не овозможувала Верското поверенство да продолжи со својата активност. Германските војски со цел да обезбедат стационирање на своите сили во Албанија, по капитулацијата на Италија презеле широка офанзива против единиците на НОБ во Западна Македонија. Германската војска оваа офанзива ја започнала на 4 декември 1943 година заедно со албанските балисти со што слободната територија во Дебарца и Малесија била реокупирана. По ова реокупирање архиерејскиот намесник Антим Поповски од своето родно село Слатина бил спроведен во затвор во Дебар, а подоцна во Тирана каде бил подложен на физичко и психичко малтретирање. По овие настани, дејноста на архиерејското намесништво престанала, а територијата само номинално била ставена под јурисдикција на Албанската православна црква.⁶⁹

⁶⁵ Трајановски 2008, 220.

⁶⁶ Илиевски 2011, 21.

⁶⁷ Ibid, 23.

⁶⁸ Трајановски 2008, 221.

⁶⁹ Илиевски 2011, 24.

Борбата за возобновување на Охридската архиепископија продолжила паралелно со формирањето на македонската државност на 2 август 1944 година во манастирот „Св. Прохор Пчински“, каде македонскиот народ и свештенство ја истакнале идејата за нивна полна црковна слобода. Процесот продолжил на Првиот црковно-народен собор одржан 1945 година во месец март во Скопје на кој биле потврдени историските и каноските права на македонскиот народ за возобнување на Охридската архиепископија. Конечно на црковно-народниот собор одржан во Охрид од 4-6 октомври 1958 година била возобновена Охридската архиепископија (во рамките на македонската држава). На црковно-народниот собор одржан во јули 1967 година возобновената Охридска архиепископија во лицето на Македонската православна црква била возобновена.

ПРЕГЛЕД НА КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ОБЈАВЕНИ АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛИ

ДАРСМ, Скопје

Фонд: *Православна аптокефална црква на Албанија*, Архијереско намесништво-Дебар, Кутија 1, Архивска единица 14, 21, 26, 64.

Фонд: *Света скопска митрополија*, Кутија 5/1941, Архивска единица. 47.

ЛИТЕРАТУРА

Дучиќ, Н. Национално културна мисија Краљевине Србије, Београд, 1896.

Боровиќ, В. *Историја Срба*, Београд, 1993.

Илиевски, Б. *Македонско-српските црковни односи 1944-1970*, Скопје, 2011.

Костадиновски, Д. *Вардарскиот дел од Македонија под јурисдикција на српската православна црква (1919-1941)*, Скопје, 1995.

Минчев, Д. *Българските акционни комитети в Македонија-1941*, София, 1995.

Слијепчевиќ, Ѕ. *Историја Српске православне цркве од почетка XIX века до краја другог Светског рата*, књ. 2, Београд, 1962.

Тодоровски, Г. *Окупацијата на Западна Македонија*, Култура, Скопје, 1975.

Тодоровски, Г. *Србија и реформите во Македонија*, Скопје, 1987.

Тодоровски, Г. *Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944)*, Скопје, 1998.

- Трајановски, А. *Егзархијата и македонското национално ослободително движење (1903-1908)*, (Магистерски труд, одбранет на Филозофски факултет во Скопје, на 17.X 1975), Култура, Скопје, 1982.
- Трајановски, А. *Црковно училишните општини во Македонија-(Прилог кон историјата на црковно-училишните општини во Македонија од нивното основање до 70-тите години на XIX век)*, ИНИ-Скопје, 1988.
- Трајановски, А. *Возобновувањето на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниот шематизам*, Скопје, 2008.

Antonio PETKOV
PhD in History

THE STATUS OF THE EPARCHIES OF THE OHRID ARCHIEPISCOPATE FROM 1767 UNTIL THE END OF THE SECOND WORLD WAR

(summary)

After the Ohrid archdiocese was uncanonically abolished (1767), its dioceses fell under the jurisdiction of the Constantinople Patriarchate and Greek metropolitans and bishops were placed at the head of them. The activities of the newly arrived patriarchal metropolitans were aimed at the imposition of the Greek language, culture and literacy, not allowing worship in the churches to be performed in the Church Slavonic language. With the impossibility to express their religiosity in their mother tongue, the believers were also limited in their freedom for national maturation and determination. Namely, according to the policy of the Patriarchate of Constantinople, the use of the Greek language determined the Greek character of the believers who used it, and they were named as Greeks. With this, the believers from the former Ohrid archbishopric found themselves under Ottoman political-worldly rule and spiritual Hellenizing-Greek authority implemented by the Patriarchate of Constantinople.

In 1870, the Bulgarian Exarchy was formed and part of the dioceses of the former Ohrid Archdiocese entered into its composition. Immediately after its establishment, in addition to its religious character, it also received a political form, which, in addition to its ecclesiastical-educational features, also manifested national-political aspirations and territorial claims, towards the territory in which the dioceses of the former Ohrid archdiocese were located. The overall activity of the Bulgarian Exarchy was aimed at winning believers from the dioceses of the former Ohrid Archdiocese, who were patriarchal adherents, and now were to become exar-

chic supporters. The believers were put before the moment to choose whether they would join the side of the Patriarchate of Constantinople and worship in Greek, a language that was in most cases incomprehensible to them, or be with the Bulgarian Exarchy, which language was far more understandable to them. In this way, a religious duality was created in the dioceses, which divided the believers into Bulgarian adherents-exarchists and Greek adherents-patriarchists.

Later, the Kingdom of Serbia succeeded in placing Serbian metropolitans in the dioceses of the Ohrid archdiocese. The faithful from the former Ohrid archdiocese were thus divided and a ecclesiastical trinity was imposed on them. Those who professed their faith with the metropolitans of the Patriarchate of Constantinople were named as Greeks. If they professed their faith before the metropolitans of the Bulgarian Exarchy, they were named and treated as Bulgarians. The believers who professed their faith with the Serbian metropolitans were named as Serbs.

During the Second World War, believers from the western part of Vardar Macedonia were placed under the jurisdiction of the Albanian Orthodox Church. In this way, there is a re-imposition of a foreign religious authority and a kind of quadrilateral power and the imposition of the Albanian language in worship. This situation remained until July 1967, when the Ohrid archdiocese was restored in the face of the Macedonian Orthodox Church.